

ОСНОВНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЇ СПОРТУ

У статті досліджено особливості розвитку соціології спорту в Україні. Окреслено наукову проблему, що полягає в суперечності між значною кількістю теоретичних та емпіричних матеріалів щодо видів і напрямів розвитку спорту, спортивних стратегій та методик розвитку різних видів і форм спортивних ігор та відсутністю теоретичних узагальнень накопиченого досвіду, спрямованих на визначення логіки розвитку основних векторів розвитку сучасної соціології спорту. Розв'язано такі завдання: визначено та обґрунтовано основні етапи розвитку соціології спорту; проаналізовано соціальні завдання та напрями досліджень, що домінували на кожному з етапів; виявлено основні фактори, що спрямовували розвиток соціології спорту протягом її існування.

Ключові слова: соціологія спорту, етапи розвитку соціології спорту, фактори розвитку соціології спорту.

Однією з найважливіших стратегій соціального розвитку, що визначає напрями соціальної політики української держави, стає розвиток професійного спорту та фізичної культури.

Підвищена увага до сфери спорту як з боку громадськості, так і науковців зумовлена тим, що зазначене явище все частіше виходить за межі лише проблем фізичного розвитку людини або змагально-ігрових практик, тісно перетинається з політичною, економічною, культурною, соціальною (охорона здоров'я, освіта, право, безпека) сферами.

Численні локальні дослідження західних та вітчизняних науковців з соціології спорту, на жаль, не дають вичерпного уявлення щодо основних векторів його розвитку [3, с. 128].

Структуру та характер соціальних відносин, що виникають у процесі спортивної взаємодії, вивчав В. І. Жолдак; місце фізичної культури та спорту у формуванні стилю життя сучасної людини – Н. В. Коротаєва (1991), П. А. Виноградов та В. І. Чеботкевич (1995); теоретичні засади соціології спорту, його взаємодію з різними сферами суспільного життя, функціонування в умовах ринкової економіки – В. І. Лукашук (2006); деформації інституту спорту, особливості його сучасної інституціональної трансформації – О. М. Кириленко (2013) [7; 11; 13].

Існує наукова проблема, що полягає в суперечності між значною кількістю теоретичних та емпіричних матеріалів щодо видів і напрямів розвитку спорту, спортивних стратегій та методик розвитку різних видів і форм спортивних ігор та відсутністю теоретичних узагальнень накопиченого досвіду, спрямованих на визначення логіки розвитку основних векторів розвитку сучасної соціології спорту.

Для вирішення окресленої проблеми передбачено розв'язати такі завдання:

– визначити та обґрунтувати основні етапи в розвитку соціології спорту;

– визначити й порівняти соціальні завдання та напрями досліджень, що домінували на кожному з етапів;

– визначити основні фактори, що спрямовували розвиток соціології спорту протягом її існування.

В історії соціології розглядають три основні етапи становлення та розвитку соціології спорту.

Перший включає 1920–1930 рр. Він відбувався в період становлення радянського суспільства, науки, культури.

Другий етап охоплює період 1960–1980 рр., він збігається з процесами розквіту та занепаду демократичних засад розвитку радянської держави.

Третій – з 1990-х рр. до цього часу, коли було зруйновано старий соціальний інститут спорту й закладено основи нової системи соціальних відносин у галузі спорту.

У *перший період* відбувалося становлення соціології спорту як наукової дисципліни. Майже одночасно на початку ХХ ст. у Європі, Північній Америці, Радянському Союзі з'являються праці із цієї тематики. Саме в 1920–1930-х рр. відбуваються перші емпіричні розвідки із соціології спорту, докладно досліджені Т. А. Михайловою та Е. С. Студенікіною [18].

У 1922–1923 рр. широкомасштабні конкретно-соціологічні дослідження з використанням бюджетного методу були проведені С. Г. Струмліним. Серед інших завдань науковець намагався визначити місце та роль фізичної культури та спорту в бюджетах часу сімей робітників, довести роль спорту як важливого фактора оздоровлення населення, фактора підвищення продуктивності праці.

Аналіз наукових розвідок у соціології спорту першого періоду засвідчує, що їх тематика, актуальність висунутих наукових проблем цілком відповідали тим соціальним завданням, які ставила держава в той період, загальному вектору її розвитку. Отже, дослідження у сфері спорту виступали певним науковим підґрунтям, методологічною основою пояснення та підтримки загальної економічної й соціальної політики, яке здійснювалося в полі фізичної культури та спорту.

Можна сказати, що науковці того періоду не мали свободи вибору наукової тематики, а їх зацікавленість проблемою була свідченням не особистих наукових інтересів, а виміром особистого рівня етики, самовідданості та патріотизму, які розглядали як основні особистісні якості наукових працівників того часу. Такою була плата за державну підтримку, бюджетне фінансування наукових досліджень, надане для наукових експериментів обладнання, призначену державою заробітну платню.

Висловлюючись сучасною мовою, одним із принципів організації наукових досліджень у галузі спорту першого періоду була їх «прагматизація», тобто прагнення вирішувати не абстрактні, а конкретні проблеми розвитку спорту («далі, вище, сильніше»), менше зосереджуватися на теоретичних засадах спортивних процесів. Дослідники історії спорту вказують на відсутність конкретності, використання суто соціологічних підходів у наукових розвідках з тематики спорту в ті часи [3; 4; 14].

У другій половині 1930–1940-х рр. розгортаються процеси інституціо-налізації спорту. У цей час спостерігається тенденція до масовізації спорту, пропагування спортивності, загартованості як позитивної характеристики особистості (особливо в молодіжному середовищі). Проблеми спорту розглядали в контексті розвитку фізичної культури населення та масового спорту, їх впливу на формування особистості, радянського способу життя, розвиток суспільства загалом.

Відчуття невідверненості майбутніх військових змагань вимагало від відповідальних осіб завчасної підготовки населення країни до можливих фізичних випробувань, морального та фізичного загартування людей, залучення їх до спортивних заходів.

Спортивні заходи того часу нерідко мали демонстративний, показовий, пропагандистський характер, проте виступали формами масовізації спорту, мотиваційним джерелом участі в масових акціях з фізкультури та спорту, особливо для молоді (естафети, змагання, фізкультурна хода, свята фізичної культури; тренувальні змагання з норм ГПО, «Готов до праці та оборони», (до речі, відновлені останніми роками в окупованому Криму).

Складність порушених проблем вимагала від науковців розробки певної методологічної основи досліджень. Цю роботу виконували спеціально створені наукові організації інституту спорту. Найбільш вагомими серед них були керований у 40-х рр. ХХ ст. проф. А. Д. Новіковим Інститут фізичної культури (ДЦОЛІФК), кафедра теорії та методики фізичного виховання; ЛІФК ім. П. Ф. Лесгафта, кафедра соціологічних основ фізичної культури, керована проф. Є. Ю. Зеліксоном.

На вітчизняному просторі *другий період* розвитку соціології спорту припадає на період так званої «відлиги», демократизації соціальних відносин суспільства, що не могло не позначитися позитивно на всіх соціальних інститутах, між яких важливе місце посідав інститут спорту. Перервані на час світових військових змагань розвідки у сфері соціології спорту були відновлені на початку 60-х рр. ХХ ст.

Важливою подією, що сприяла розвитку соціології спорту цього періоду, було створення у 1964 р. при ЮНЕСКО Міжнародного комітету соціології спорту (International Committee for the Sociology of Sport (ICSS)), метою діяльності якого було сприяння становленню та розвитку світового спорту та фізичної культури в усіх країнах світу [3; 20].

У цей час відбувається актуалізація досліджень спорту в межах соціальних наук, де соціологія як наукова дисципліна виявляє активну позицію, намагаючись посісти гідне місце серед інших соціальних наук, розширити поле своїх наукових розвідок, предмет досліджень, започаткувавши низку галузевих соціологій, у колі яких чільне місце намагалася посісти соціологія спорту, відбувалося її відродження.

Особливістю цього періоду розвитку соціології спорту було налагодження міжнародного співробітництва науковців у цій галузі. Прикладом може слугувати започатковане у 1978 р. міжнародне дослідження з теми

«Спорт, спосіб життя, культура», до якого були залучені науковці НРБ, УНР, НДР, ПНР, ЧРСР та СРСР (керівник проф. В. І. Столяров) [16; 22].

Дослідження передбачало розробку методології та філософсько-соціологічних проблем спорту. Автори розглядали спорт як явище світової культури. Науковці намагалися визначити соціальну роль фізкультури та спорту як нових суспільних цінностей, їх місце в розвитку суспільства і формуванні сучасної людини, зміні стилю її життя. Дослідження цього періоду охоплювали основні напрями розвитку спорту та спортивних організацій; до аналізу спортивних явищ та процесів залучали методологічну базу інших соціально-гуманітарних наук (психології, педагогіки, історії тощо) [2; 10; 13].

Наукові розвідки *третього періоду* розвитку соціології спорту, (назвемо його «сучасним») полягали в осмисленні тих викликів, які постали перед спортом у третьому тисячолітті в результаті змін соціальної й політичної системи функціонування світового суспільства [15; 25].

У цей період відбувався кардинальний перегляд державної політики України в галузі спорту, перехід від політики патронажу цього виду соціально-культурної діяльності, соціальних відносин «простягнутої руки» до соціальної взаємодії, партнерських відносин; перебудови галузі на принципах самоокупності та самофінансування [6; 13; 15; 18; 20].

У перші роки обмеження державного фінансування спорту, особливо спортивної освіти, дитячих спортивних секцій, пенсійних виплат спортсменам, призвело до різкого освітніх організацій інституту спорту. Це спричинило втрату спадковості в підготовці спортивних кадрів, зменшення притоку нових спортивних сил до професійного спорту і, відповідно, негативно позначилося на результатах, які спортсмени України демонстрували на міжнародних змаганнях. Спостерігалися явища деградації в спільноті спортивної еліти, частина якої злилася з кримінальними, протиправними елементами, частина – іммігрувала за кордон у пошуках кращих умов тренувань та гідної заробітної платні [23; 24]. На процеси криміналізації спорту та спортивну міграцію в ці роки справили вплив також фактори віку, часу, якості та ефективності спортивних результатів. Ідеться про «помолодження» спорту на 5–8 років за останнє десятиріччя, зменшення тривалості розвитку та розквіту спортивної кар'єри, який становить у спортсменів 5–10 років, а також різке підвищення спортивних результатів, досягнення яких вимагає надлюдських фізичних зусиль та нервової напруги, із часом негативно впливає на стан здоров'я спортсменів і можливе лише в молодому віці [1; 8; 9; 12; 17; 19].

Окремого вивчення потребувало явище професійного спорту, існування якого попередньою державою офіційно не визнавалося, хоча окремі ознаки його існування зафіксовані в численних дослідженнях. Так, ще у 1951 р. Н. І. Пономарьовим була захищена кандидатська дисертація «Класова сутність професіоналізму та “аматорства” в буржуазному спорті» [19]. Проте цілеспрямоване вивчення особливостей професійного спорту, його впливу на особистість (з боку зрушень у ціннісній системі); менеджменту,

організації та системи управлінських відносин; економічних відносин у сфері професійного спорту; вивчення його як сегмента економічного інституту суспільства стали можливими лише в першому десятиріччі XXI ст. [1; 21; 26].

До типової тематики досліджень сучасного етапу розвитку соціології спорту (за кількістю наукових публікацій) зараховуємо такі: розробка методології досліджень спорту найвищих досягнень та фізичної культури; ставлення до спорту різних соціальних груп; цінності та мотиви, що спонукають до участі в спортивних практиках; геронтологічні проблеми фізкультури та спорту; спорт як стиль життя населення; молодь і спорт.

Окремий напрям у соціології спорту становлять дослідження так званих «олімпіоніків» (що включають вивчення впливу олімпійської підготовки та олімпійської кар'єри на спортивне життя, здоров'я та подальшу долю спортсменів-професіоналів [2; 14; 16; 17]).

Важливим напрямом сучасної соціології спорту стало соціологічне забезпечення розробки законодавчих основ республіканських та регіональних програм розвитку як професійного спорту, так і фізичної культури, концепцій удосконалення спортивної освіти (на професійному й любительському рівнях) та фізичного виховання населення; удосконалення нормативів у сфері масової фізичної культури [4; 5; 13; 14; 15].

Ще одним важливим напрямом є технологічний напрям соціології спорту, що полягає в ініціації та соціологічному забезпеченні міжнародних, республіканських і регіональних соціально-культурних програм, що сприяють популяризації та розвитку дитячо-юнацького, масового й професійного спорту [4; 5].

Сучасна соціологія спорту також здійснює моніторинг громадської думки щодо спортивних проблем, співпрацює зі ЗМІ, використовуючи методологію публічної соціології, надає об'єктивну інформацію щодо оцінки спортивних явищ та подій у галузі спорту; сприяє розповсюдженню досвіду міжнародних спортивних рухів, громадських організацій та об'єднань вболівальників із різних видів спорту. Яскравим прикладом може бути «після спортивна» кар'єра відомого тенісиста Андрія Чеснокова.

Головним об'єктом дослідження соціології спорту залишається молодь, особливо студентська. Фахівці вивчають проблеми ставлення молоді до спорту, фізкультурно-спортивну освіту, роль спорту у формуванні стилю життя молоді, її соціалізації; технології формування, розвитку та форми діяльності молодіжних спортивних рухів.

Проте останніми роками науковці виявляють розуміння безперервності фізкультурно-оздоровчих практик у житті людини. Спостерігається тенденція до дослідження особливої ролі фізкультури та спорту в житті різних соціальних груп (фізична культура вагітних жінок, немовлят, людей похилого віку, ув'язнених тощо).

Особливе місце в цьому переліку посідає фізична культура інвалідів, передусім, ветеранів АТО. Вона виконує не лише медичні завдання, виступає не лише засобом відновлення втрачених фізичних характеристик, а й

визнається ефективним методом ресоціалізації, відновлення та підвищення соціального статусу людини в суспільстві.

Висновки:

1. Соціологія спорту як галузь наукового знання була започаткована у 20–х рр. ХХ ст., про що свідчать наукові публікації у виданнях Європи, Північної Америки, Радянського Союзу, а її історія включає три етапи (початковий, етапу становлення, розвитку (новітній)).

Науковці розглядають соціологію спорту як галузеву соціологічну теорію, що спрямована на дослідження фізкультури та спорту як соціальних інститутів сучасного суспільства, а також вивчення структури та характеру відносин, що формуються в результаті соціальної взаємодії, яка виникає в ході перебігу спортивних явищ і процесів.

2. Для кожного з історичних етапів розвитку соціології спорту в українському соціальному просторі характерні особливі соціальні завдання та певна тематична спрямованість.

Перший етап відзначався крайньою прагматизацією, вивченням можливостей використання засобів фізкультури та спорту як інструменту вирішення директивно визначених завдань народного господарства.

У цей період спостерігаються процеси інституціоналізації соціології спорту, створення профільних науково-дослідних структур на базі навчальних закладів вищої освіти галузі спорту; формування та відокремлення когорти науковців-професіоналів, які спеціалізуються на дослідженнях спорту як соціального інституту суспільства, а також вивченні спортивних явищ, процесів, відносин.

На другому етапі спостерігалися легалізація дійсно наукової проблематики соціології спорту, розвиток її методологічних засад, понятійного апарату; визнання соціології спорту як сегмента світової культури, нової смисложиттєвої цінності.

Третій етап (триває до сьогодні) пов'язаний з включенням української соціології до світової соціології спорту як її окремого сегмента. Він спрямований на дослідження соціальної, політичної й економічної ролі фізичної культури та спорту в сучасному українському суспільстві; виявлення його культурного потенціалу, місця спорту в реформуванні та побудові нової України; доведення глобальної ролі фізичної культури та спорту у виживанні людства; оздоровчій ролі спорту, домінуванні в стилях життя особистостей ХХІ ст.

На формування тематичних напрямів досліджень у галузі соціології спорту на українському соціальному просторі суттєвий вплив мали особливості державної політики в галузі спорту. Протягом історичних етапів її розвитку спостерігається трансфер від прагматизації, спрямованості на використання результатів досліджень для реалізації народногосподарських завдань та планів (підвищення продуктивності праці, оптимізація бюджету часу робітничих сімей) до інноватизації, що полягає в обранні наукової тематики, спрямованої на виявлення культурного потенціалу фізкультури та спорту, його можливих відповідей на актуальні виклики сьогодення (про-

блеми професіоналізації спорту, ресоціалізації маргінальних соціальних груп тощо).

3. До основних факторів, що спрямовували розвиток соціології спорту протягом її існування, належать такі: політичний (політика держави в галузі спорту); інституціональний (ефективне функціонування інституту спорту, наявність широкого спектра формальних і неформальних спортивних організацій, чутливих до соціальних змін); інноваційний (можливість науковців вільно обирати тематику досліджень у галузі спорту, вивчати потенційні можливості сучасного спорту та його відповіді на виклики суспільства).

Список використаної літератури

1. Алкемайер Т. Социология спорта. Телесные практики субъективации и самоинсценировки. *Логос*. 2006. № 3.
2. Апанасенко Г. Л. Олимпийский спорт: расцвет или кризис? Здоровье Украины. 2008. № 73. URL: <http://health-ua.com/articles/241.html> (дата обращения: 16.04.2019).
3. Визитей Н. Н. Социология спорта. Киев: Олимпийская литература, 2005. 348 с.
4. Головченко Г. Т., Бондаренко Т. В. Формирование личности специалиста средствами физического воспитания. Харьков: ИВМО «ХК», 2001. 156 с.
5. Городилин С. К.. Прикладные социологические исследования в сфере физической культуры и спорта. Тексты лекций по курсу «Социология». Гродно, 2001. 268 с.
6. Кириленко О. М. Деформації в розвитку соціального інституту спорту в Україні: проблеми виходу з кризи перехідного періоду. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2010. Вип. 4. С. 283–296.
7. Кириленко О. М. Соціологічний аналіз спортивної активності населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2007. № 3. С. 169–187.
8. Кириленко О. М. Ризики для здоров'я в сфері спорту як об'єкт соціального управління. Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. Донецьк, 2009. С. 312–320.
9. Кулиненков О. С. Фармакология спорта в таблицах и схемах. 2-е изд. Москва: Спорт, 2015. 176 с.
10. Ложкин Г. В., Терешина Е. В. Психологический анализ феномена профессиональной деформации личности в спорте. Наука в олимпийском спорте. Киев: ГНИИФК и С, 2000. Спец. выпуск. С. 22–27.
11. Лукашук В. І. Тенденції розвитку спорту в умовах ринкових перетворень: Автореф. дис... канд. соціол. наук. Харків, 2006. 21 с.
12. Лукашук В. И. Допинг в спорте. Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр.: у 2 т. Харків, 2006. Т. 2. С. 315–319.
13. Лукашук В. І. Державна політика України в галузі масового спорту. *Соц. психологія*. 2009. № 2. С. 93–101.
14. Матвеев Л. П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. Киев: Олимпийская литература, 1999. 320 с.
15. Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації» на 2002–2011 роки. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=5&nreg=14-2002-%EF> (дата звернення: 16.04.2019).
16. Международная Хартия физического воспитания и спорта. *Наука в олимпийском спорте*. 2001. № 3. С. 102–106.
17. Мильштейн О. Олимпийская сага: олимпийники, жрецы, пилигримы. Москва: Терра-Спорт: Олимпия Пресс, 2001. 234 с.

18. Михайлова Т. А., Студеникина Е. С. Проблемы спорта и физической культуры в российских социологических исследованиях: история и перспективы развития. *Человек. Сообщество. Управление*. 2017. Т. 18. № 4. С. 121–137.
19. Пономарев Н. И. Классовая сущность профессионализма и «любительства» в буржуазном спорте: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Гос. центр. ордена Ленина ин-т физ. культуры им. И. В. Сталина. Москва, 1951. 16 с.
20. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3808-12> (дата звернення: 16.02.2019).
21. Прутська О. О., Литвак А. І. Фінансово-економічна діяльність у сфері фізичної культури та спорту України. URL: <http://intkonf.org/den-prutska-oo-litvak-ai-fi-nansovo-ekonomichna-diyalnist-u-sferifi-zichnoyi-kulturi-ta-sportu-ukrayini/> (дата звернення: 16.04.2019).
22. Украинское общество в европейском пространстве / под ред. Е. Головахи, С. Макеева. Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 2007. 274 с.
23. Футбольні хулігани. Частина I: Ультрас «Динамо Київ». URL: <http://white-blue.kiev.ua/articles/52.htm> (дата звернення: 16.04.2019).
24. Цимбалюк Н. М. Спорт і культура насильства. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: зб. наук. пр.: у 2 т. Харків, 2006. Т. 2. С. 320–223.
25. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України. Київ: Кондор, 2008. 794 с.
26. Eitzen D. S. Fair and Foul: Beyond the Myths and Paradoxes of Sport. 2nd edition. Lanham and New York: Rowman and Littlefield, 2003. 187 p.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2019.

Цимбалюк Н. Н. Основные векторы развития социологии спорта

В статье исследуются особенности социологии спорта в Украине. Обозначена проблема, заключающаяся в противоречии между значительным количеством теоретических и эмпирических материалов по видам и направлениям социологии спорта, методик изучения различных форм спортивных игр и отсутствием теоретических обобщений накопленного опыта, направленных на определение логики формирования основных векторов современной социологии спорта. Определены три основных этапа развития отраслевой социологии; проанализированы социальные задачи и содержание исследований каждого; выявлены факторы, направившие ее развитие.

Ключевые слова: социология спорта, этапы развития социологии спорта, факторы развития социологии спорта.

Tsymbaliuk N. The Main Vectors of the Development of Sociology of Sport

The article explores the peculiarities of the development of the sociology of sport in Ukraine. The scientific problem is solved, which consists in the contradiction between a large number of theoretical and empirical materials concerning sports phenomena and sports processes and the lack of theoretical generalizations of the experience of research in the field of sociology of sports.

In the scientific literature there is a description of the types and directions of development of sport, sports strategies and techniques for the development of sports processes; forms of sports games, analyzes the subject of scientific research in the field of sports, but the scientific problem is not solved, which is to determine the peculiarities of the sociology of sport at all stages of development.

The purpose of the article is to determine the main vectors of the development of the sociology of sport in Ukraine. Three tasks are solved in this work. The first is to determine the stages of development of sociology of sport. Each of them had original tasks and separate thematic directions. The first stage was marked by the pragmatization of sports studies, and researchers studied how to use physical education and sports to increase the productivity of workers. The Institute of Sport Sociology was formed, research organizations were set up,

and researchers were trained to study sports. At the second stage, sports were taught as part of world culture, a new value of life. They developed methodological foundations, conceptual apparatus, and expanded the subject of scientific research. At the third stage the joining of the Ukrainian sociology of sport to the world of sport sociology, participation in international sports studies took place. Researchers studied the social potential of sport, the role of sport in the improvement of people; economic potential of sport.

The main factors of the development of sport sociology in Ukrainian society are outlined: the political factor (state policy in the field of sports); institutional factor (effective functioning of the sports institute, the presence of formal and informal sports organizations); innovation factor (the ability to freely choose the subject of research, study the potential challenges of society).

Key words: *sociology of sports, stages of development of sociology of sports, factors of development of sociology of sports.*